

nyerjen a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségekből. Nyilvánvaló azonban, hogy a kezdeti egyenlőségből végtelenül sok olyan helyzethez juthatunk el, amely mindenkinek előnyös. Milyen választásunk a lehetőségek között? Az elveket úgy kell módosítanunk, hogy meghatározott végkövetkeztetéshez jussunk el. Most ehhez a problémához fordulok.

12. § A MÁSODIK ELV ÉRTELMEZÉSEI

Említettem már, hogy mivel a „mindenki számára előnyös” és a „mindenki előtt nyitva áll” kifejezések nem egyértelműek, a második elv mindkét részének kétféle természetes értelme van. Minthogy ezek egymástól függetlenek, az elvnek négy jelentése lehet. Ha feltesszük, hogy az egyenlő szabadság első elvét csak egyféleképpen érthetjük, akkor – amint azt az alábbi táblázat mutatja – a két elvet négyféle módon értelmezhetjük.

„Mindenki előtt nyitva áll”	A hatékonyság elve	A társadalmi különbségek elve
Egyenlőség mint a pályák nyitottsága a tehetségek előtt	A természetes szabadság rendszere	Természetes arisztokrácia

Egyenlőség mint méltányos esélyegyenlőség	Szabadelvű egyenlőség	Demokratikus egyenlőség
---	-----------------------	-------------------------

A négy értelmezésből három ismertetek vázlatosan: a természetes szabadság, a szabadelvű egyenlőség és a demokratikus egyenlőség rendszerét. Bizonyos tekintetben e három rendszer egymásutánját érezzük inkább magától értetődőnek, pedig az értelmezéseknek az a sora sem érdektelen, amely a természetes arisztokrácián át vezet, és ehhez is fűzők egy rövid megjegyzést. A méltányosságként felfogott igazságosság kidolgozása azt kívánja, hogy döntünk, melyik értelmezést választjuk. Én abban az értelemben, ahogy e fejezetben a fogalmat megvilágítom, a demokratikus egyenlőség rendszerét fogadom majd el. Arra az

érvelésre, amely az eredeti helyzetben a demokratikus egyenlőség elfogadásán mellett szól, majd csak a következő fejezetben térek rá.

A mindkét irányban első értelmezést a természetes szabadság rendszerének nevezem. Eszerint a második elv első részét a hatékonyság olyan elveként kell felfognunk, amely intézményekre, illetve ebben az esetben a társadalom alapszervezetére vonatkozik: a második részt pedig egy nyitott társadalom rendszerként kell értelmeznünk, ahol a hagyományos értelemben nyitva állnak a pályák a tehetségek előtt. Mindegyik értelmezéssel feltesszük, hogy már teljesült az első elv, az egyenlő szabadság elve, és azt is, hogy a gazdaság nagyjából szabadpiaci rendszer, habár a termelési eszközök nincsenek feltétlenül magántulajdonban. A természetes szabadság rendszere azt állítja tehát, hogy az alapszervezet vezet igazságos elosztáshoz, amely kielégíti a hatékonyság elvét, s amelyben a pozíciók nyitva állnak mindenki előtt, aki be akarja és be tudja tölteni ezeket. A jogok és kötelességek e megállapítására olyan eljárásnéven tekintenek, amely méltányosan osztja el a vagyont és a jövedelmet, a hatalmat és a felelősséget, hátrni legyen is az elosztás eredménye. A tan magában foglalja a tisztai eljárási igazságosság eszméjének egy fontos elemét, amit majd a többi értelmezésnél is megtalálunk.

Röviden ki kell tennünk itt a hatékonyság elvének magyarázatára. Ez az elv egyszerűen a Pareto-optimum elve (ahogy a közgazdászok nevezik), az alapszervezetre vonatkozó megfogalmazásban.⁷ Én inkább mindig a „hatékonyság” kifejezést

⁷ A Pareto-optimum elvének bemutatása csaknem minden olyan munkában megtalálható, amely az árak, illetve a társadalmi választás elméletével foglalkozik. Szabatos magyarázatként lásd T. C. Koopmans: *Three Essays on the State of Economic Science* (Három tanulmány a közgazdaságtan tudományának állapotáról). New York, 1957, McGraw-Hill, 41–66. o. Továbbá lásd A. K. Sen: *Collective Choice and Social Welfare* (Közös választás és társadalmi jólét). San Francisco, 1970, Holden-Day Inc., 21. skk. E munkákban minden benne van, ami e könyv céljához szükséges (négy többi is); a kérdések filozófiai vonatkozásait az utóbbi tárgyalja. A hatékonyság elvét Vilfredo Pareto vezette be: *Manuel d'économie politique* (A politika gazdaságtan kézikönyve). Paris, 1909, VI. fejezet, 53. §, továbbá a 89. §, a *Book of Readings* (Szöveggyűjtemény a hasznosság elméletéhez). New York, 1968, John Wiley, 38 skk. A közömbösségi görbék rokon fogalmát először F. Y. Edgeworth használta: *Mathematical Psychics* (Matematikai telektan). London, 1888, 11–29. o., lásd még Page: *Utility Theory: A Book of Readings*, 160–167. o.

használatom majd, mert szó szerinti értelemben ez a pontos, nem pedig az „optimum”, amely azt sugallja, hogy a fogalom a ténylegesnél jóval szélesebb jelentésű.⁸ Igaz, eredetileg ezt az elvet nem intézményekre, hanem gazdasági rendszerek meghatározott állapotaira kívánták alkalmazni, vagyis a javak fogyasztók közötti megosztására vagy a termelés módozataira. Az elv azt mondja ki, hogy egy állapot akkor hatékony, ha nem lehetséges olyan változtatása, amely egyes személyek (legalább egy személy) számára jobb, miközben nem rosszabb másoknak (legalább egy személynek). Így az árukészlet egyének közötti elosztása akkor hatékony, ha e javaknak nincs olyan újraelosztása, amely akár csak egyvalósnak is javítana a helyzetén, másokénak a romlása nélkül. A termelés megszervezése hatékony, ha a ráfordításokon nem tudunk úgy változtatni, hogy ennek következtében az egyik áruajtának a termelése növekedjen egy másikénak a csökkenése nélkül. Ha ugyanis képesek lennénk rá, hogy az egyik áruból többet állítsunk elő a másik termelésének csökkenése nélkül, akkor az így megnövelt árukészlettel oly módon tudnánk egyesek körülmenyén javítani, hogy ez nem rontana másokén. Az elvnek ezek az alkalmazásai mutatják, hogy az valóban a hatékonyság elve. A javak elosztása vagy a termelés rendszere nem nevezhető hatékonynak, ha van rá lehetőség, hogy egyesek jobb helyzete kerüljenek nélkülül, hogy mások helyzete romlana. Feltételezem, hogy a felek az eredeti helyzetben ezt az elvet fogadják el, amikor meg kell ítélniük a gazdasági és társadalmi berendezkedések hatékonyságát. (Lásd a hatékonyság elvének itt következő tárgyalását.)

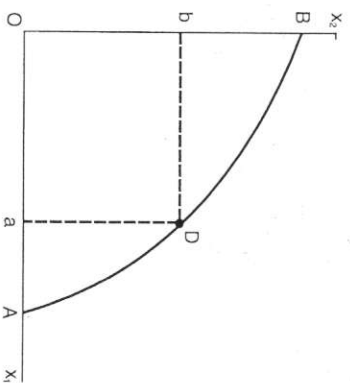
A hatékonyság elve

Tegyük fel, hogy adott árukészletet kell elosztanunk két személy, x_1 és x_2 között. Ábrázolja az AB szakasz azokat a pontokat, amelyekben x_1 javakkal való ellátottságának szintje mellett nincs olyan elosztás, ami a götben megadott pontnál jobb helyzetbe hozná x_2 -t. Vegyünk fel egy $D = (a, b)$ pontot. Ekkor ha x_1 az a szinten van, akkor x_2 számára a

⁸ Lásd erről Koopmans: *Three Essays on the State of Economic Science*. 49. o. Koopmans megjegyzi, hogy pontosabb lenne itt az „elosztási hatékonyság” kifejezést használnunk.

legjobb a b szint. A 3. ábrán az O pont, az origó a javak elosztásának megkezdése előtti helyzetet ábrázolja. Az AB szakasz mentén elhelyezkedő pontok a hatékony pontok. Mindegyiküktől belátható, hogy kielégítik a Pareto-kritériumot: nincs olyan újraelosztási lehetőség, amelynél akár x_1 , akár x_2 jobb helyzetbe kerülhetne anélkül, hogy a másik helyzete romlana. Ezt az a tény érzékelteti, hogy az AB szakasz jobbra lejt. Mivel csak a javak megadott készletével rendelkezünk, feltételezzük, hogy az egyik személy nyeresége a másik vesztesége. (A társadalmi alapszervezet esetében, ami a pozitív előnyök összességét létrehozó együttműködési rendszer, ezt a feltévést természetesen el kell ejteniünk.) Az OAB tartomány általában konvex. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a tartományon belül bármely két pontból merőlegest bocsátunk ki a tengelyekre, akkor ezeknek az egyeneseknek a tengelyekkel való érintkezési pontja is a tartományon belülre esik. Például a körnek, az ellipszisnek, a négyzetnek és a háromszögnek is konvex a tartománya.

Az ábrából kiderül, hogy számos hatékony pont létezik, hiszen tulajdonképpen az AB szakasz minden pontja az. A hatékonyság elve tehát önmagában nem elég ahhoz, hogy hatékonyként válasszuk ki a javak valamely elosztását. Ehhez egy másik elvre is szükség van, mondjuk az igazságosság elvére.

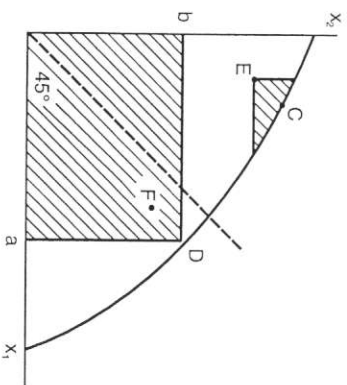
3. ábrán

A hatékonyság elve szerint két pont közül az jelképez kedvezőbb helyzetet, amelyik távolabb esik mind az OA, mind pedig az OB tengelytől. Azokat a pontokat, melyek az OA tengelytől távolabbra és az OB tengelyhez közelebb esnek, illetve amelyek az OA tengelyhez közelebb és az OB tengelytől távolabb esnek, nem mérhetjük össze. A hatékonyság elve csak egy részleges rangsort ad. Így a 4. ábrán C jobb F-nél és D jobb F-nél, míg az AB szakasz egyik pontja sem jobb, de nem

is rosszabb a másiknál. A hatékony pontok osztálya nem rangsorolható. Még a szakasz két végpontja, A és B is ugyanolyan hatékony, mint bármelyik másik, pedig ezek azt az esetet jelölik, amikor a két fél közül minden az egyiknek jut.

Figyeljük meg, hogy az AB szakasz pontjairól nem állítható, hogy jobbak az OAB tartomány összes pontjainál. Az AB szakasz bármely pontja csak azokhoz a pontokhoz képest jobb, amelyek az OA tengelyhez közelebb, az OB tengelytől pedig távolabb esnek. Tehát a D pont csak a szaggatott vonallal jelzett, az a-ból és b-ből kibocsátott merőlegesek által bezárt négyszögön belüli eső pontokhoz képest jobb. Az E ponthoz képest nem, mert E és D nem viszonyíthatók egymáshoz. A C pont jobb E-nél, ahogy az AB szakasz mindazon pontja, amely az E csúcshoz meghúzott, bevonalakázott kis háromszög tartományába tartozik.

Másrészt ha az ábrán a 45°-os szögben meghúzott vonal ábrázolja az egyenlő elosztás pontjait (ez számszerű összehasonlítást tételez fel személyek között, amivel az előző eszrevételeknél nem kellett számolnunk), és ha ezt valaki egy további alaphoz tekinti döntéséhez, akkor minden egyéb tényezőt változtathatunk el hagyva D jobb lehet mind C-nél, mind E-nél. Ez a pont sokkal közelebb van a vonalhoz. Valaki akár úgy is dönthet, hogy egy alsóbb pontot mondjuk F-et, jobbnak tart C-nél, ami pedig egy hatékony pont. Valójában a méltányosságként felfogott igazságosság szerint az igazságosság elvei elsőbbséget élveznek a hatékonysági megfontolásokkal szemben, és így nagyjából azt mondhatjuk, hogy az igazságos elosztási helyzeteket jelölő alsóbb pontokat általában előnyben részesítjük az igazságtalan, de hatékony elosztást ábrázoló pontokkal szemben. A 4. ábra természetesen egy nagyon egyszerű helyzetet fest le, és nem alkalmazható az alapszerkezetre.

4. ábra

Mindazonáltal számos hatékony megoldás létezik. Például hatékony az elosztás, amikor egyvalaki kapja meg a javak teljes készletét, mert ekkor nem lehet úgy átrendezni az eredményt, hogy valaki jobban járjon, miközben senki sem jár rosszabbul. Aki a javak teljes készletét birtokában tartja, minden változtatással szükségképpen veszítene. Am természetesen nem minden elosztás hatékony, amint azt az ilyen szélsőséges különbségek esetleg sugallják. Ha valamely elosztás nyitva hagyja a lehetőséget, hogy egyesek hajlandóak legyenek a javak cseréjére, akkor az nem lehet hatékony, hisz a cserélés késége azt mutatja, hogy van olyan elrendezés, ami bárki sérelme nélkül javítana egyesek helyzetén. A hatékony elosztás valójában már nem nyújt lehetőséget a nyereséges cserére. Ebben az értelemben hatékony a javak olyan elosztása, amelyben mindent egyvalaki kap, hiszen ilyenkor a többieknek nincs semmiük, amit cserébe felajánlhatnának. A hatékonyság elve tehát számos megoldást megenged. Minden hatékony elrendezés jobb néhány másik elrendezésnél, de egyetlen hatékony elrendezés sem jobb egy másik, ugyancsak hatékony elrendezésnél.

A hatékonyság elvét ezek után a reprezentatív személyek várakozásai alapján a társadalom alapszerkezetére is alkalmazhatjuk.⁹ Így azt mondhatjuk, hogy a jogok és köteleességek megoszlása akkor és csak akkor hatékony egy alapszerkezetben, ha a szabályok megváltoztatása, a jogok és köteleességek rendszerének átalakítása nem eredményezheti valamely (legalább egy) reprezentatív személy várakozásainak javulását anélkül, hogy

⁹ A Pareto-kritérium alkalmazását a közös szabályok rendszereire lásd J. M. Buchanan: „The Relevance of Pareto Optimality” (A Pareto-optimum érvényességel), *Journal of Conflict Resolution*, 6. kötet, 1962, magyarul lásd J. M. Buchanan: *Érték, állam, alkotmányosság*. Val. és szerk. László Géza és Pápai Zoltán, ford. Szegő András a *Freedom in Constitutional Contract* (Szabadság alkotmányos szerződésben), Texas, 1977, A & M University Press, College Station alapján, valamint J. M. Buchanan és Gordon Tullock: *The Calculus of Consent* (A beleegyezés kiszámítása), Ann Arbor, 1962, The University of Michigan Press. Az ilyen és hasonló elvek intézményekre vonatkozó alkalmazásánál felhasználom „Two Concepts of Rules” című írásom egyik gondolatát: *Philosophical Review*, 64. kötet, 1955. Magyarul: „Kétféle szabályfogalom”, ford. Takács Ferenc, Lónyai Mária (szerk.): *Tények és értékek – A modern angolszász etika tróliumából*. Budapest, 1981, Gondolat, 364–416. o. Az ilyen alkalmazásnak az az előnye, hogy a nyíltvárosság hatásai révén korlátozza az elvek alkalmazását. Vö. 23. § (8. jegyzet).

ezzel ne romlanának (legalább) egy másik várakozásai. Ezeknek a változtafásoknak természetesen más elvekkel is összhangban kell lenniük. Vagyis az alapszerkezet megváltoztatása során az egyenlő szabadság elvét vagy a pozíciók nyitottságának követelményét nem sérthetjük meg. Megváltoztathatjuk viszont a jövedelem és a vagyon megoszlását, s azt a módot is, ahogyan a szervezeti hatalom és a vezetés egyéb formái irányítják az együttműködést. A szabadság és a pozíciók elérhetőségének kikötésével összhangban, esetenként változtathatunk ezeknek az alapvető javaknak az elosztásán annak érdekében, hogy változzanak a reprezentatív személyek várakozásai. Az alapszerkezet elrendezése akkor hatékony, ha nincs mód az elosztás olyan változtatására, ami egyesek kilátásain anélkül javítana, hogy rontana mások helyzetén.

Feltételezem tehát, hogy az alapszerkezetben belül számos hatékony megoldás lehetséges. Ezek mindegyike a társadalmi együttműködésből származó előnyök meghatározott elosztását körvonalazza. A probléma az, hogy miként válasszunk közülük; miként találjuk meg az igazságosságunk azt a felfogását, amely hatékony és ugyanakkor igazságos elosztást nyújt. Ha ezt sikerül megoldanunk, úgy tilléptünk a pusztá hatékonyságon, még hozzá egy azzal összeegyeztethető módon. Most természetesen annak a gondolatnak a felvetése, hogy ameddig a társadalmi rendszer hatékony, nincs okunk foglalkozni az elosztással. Ebben az esetben minden hatékony elrendezés ugyanolyan igazságosnak minősül. Magától értetődő, hogy ezt a javaslatot eleve kizárnánk, ha tudnánk, kik között osztunk el bizonyos meghatározott javakat. Senki se mondaná, hogy az igazságosság szempontjából mindegy, ha sok ember közül egyvalaki kap meg mindent. Ugyanolyan indokolatlannak látszik azonban a javaslat az alapszerkezetre vonatkozóan is. Lehetségesek ugyanis olyan körülmények, amelyek mellett nem lehet számottevően javítani a jobbágyrendszeren anélkül, hogy bizonyos reprezentatív személyeknek, mondjuk a földbirtokosok képviselőinek a várakozásai ne romlanának, és ebben az esetben a jobbágyrendszer hatékony. Csak hogy ugyanilyen körülmények között elfordulhat az is, hogy a szabad munkaerő rendszerén nem változtathatunk anélkül, hogy ne romolnának bizonyos reprezentatív személyek, mondjuk a munkások képviselőinek kilátásai, és így módon ez az elrendezés ugyancsak hatékony. Általáno-

sabban: amikor egy társadalom meghatározó módon tagolódik bizonyos számú osztályra, akkor mindig meg lehet találni – hadd tételezzem ezt fel – azt a megoldást, amely minden egyes reprezentatív személy számára a lehető legjobb. E lehető legjobb pontok legalább ennyi hatékony helyzetet nyújtanak, mivel egyiküktől sem térhetünk el valamelyik reprezentatív személy várakozásainak javítása érdekében anélkül, hogy ezzel ne rontanánk egy másik helyzetén, éspedig azén, akire vonatkozóan a meghatározás szerint ez a lehető legjobb állapot. Így módon e szélsőértékek mindegyike hatékony, de igazságosak – ugyanaból az okból – biztosan nem lehetnek. E megjegyzések szerint a társadalmi rendszerek egyszerűen ahhoz a helyzethez hasonlítanak, amelyben úgy osztanak el hatékonyan meghatározott javakat adott egyének között, hogy mindent egyvalaki kap.

Ezek a gondolatok persze csak azt bizonyítják, amit kezdetről fogva tudtunk, vagyis hogy a hatékonyság elve önmagában nem lehet az igazságosságra vonatkozó felfogás.¹⁰ Ki kell tehát azt valahogy egészítenünk. Nos, a természetes szabadság rendszerben bizonyos háttérnézmenyek korlátozzák a hatékonyság elvét. Amikor e kikötések teljesülnek, igazságosnak tekintenek minden létrejövő hatékony elosztást. Ahhoz, hogy nagyjából lássuk, miként állapítja meg a természetes szabadság rendszere az elosztás hatékonyságát, tegyük fel a következőket: a közgazdaságtanból tudjuk, hogy a versenyre épülő piacgazdaságokat meghatározó szokásos feltételek mellett a jövedelem és a vagyon hatékonyan oszlik meg, és hogy ezt az így keletkező hatékony elosztást mindig a javak, vagyis a jövedelem és a vagyon, a természetes adottságok és képességek kiinduló megoszlása határozza meg. Minden egyes kezdeti állapot egyértelműen hatékony megoszláshoz vezet. Így módon kiderül, hogy amennyiben az eredményt igazságosnak és nem pusztán haté-

¹⁰ Ez a jöletti közgazdaságtanban általánosan elismert. Lásd például a hatékony megoszlásokról szóló tanulmányt T. S. Schotter: *Welfare and Competition* (Jölet és verseny). London, 1952, George Allen and Unwin, 50–69. o. és I. M. D. Little: *A Critique of Welfare Economics* (A jöletti közgazdaságtan kritika) 2. kiadás. Oxford, 1957, The Clarendon Press, VI. fejezet, különösen 112–116. o. Lásd továbbá Sen megjegyzését a hatékony megoszlásokról: *Collective Choice and Social Welfare*, 22., 24–26. és 83–86. o.

konyrnak tekintjük, úgy el kell fogadnunk azt az alapot is, amely hosszú időn át meghatározza a javak kiinduló megoszlását.

A természetes szabadság rendszerében az a berendezkedés szabályozza a kinduló megoszlást, amelyet hallgatólagosan már feltételez az az elgondolás, hogy (a korábban meghatározott értelemben) minden pálya nyitva áll a tehetségek előtt. E berendezkedés előfeltételezi az egyenlő szabadságot (az első elv által meghatározott értelemben) és a szabadpiaci gazdaságot a háttérben. Megkívánja továbbá a formális esélyegyenlőséget, amennyiben mindenkinek legalábbis ugyanolyan törvényes joga valamennyi előnyös társadalmi helyzet eléérése. Ám mivel csak annyiban törekednek a társadalmi helyzetek egyenlőségének vagy hasonlóságának megőrzésére, amennyiben ez a megkívánt háttérintézmények fenntartásához nélkülözhetetlen, a természeti és társadalmi esélyegységek mindíg erőteljesen kihatnak az értékek kezdeti megoszlására. A jövedelem és a vágyon fennálló megoszlása a természetes javak – azaz a természetes adottságok és képességek előzetes megoszlásának –, hogy úgy mondjam, felhalmozódó eredménye, amely azon múlik, hogy a társadalmi körülmények, illetve az olyan kiszámíthatatlan esélyegységek, mint a véletlen és a szerencse, kifelészették-e vagy megvalósíthatatlanul hagyták ezeket, s hogy kedveztek-e vagy sem használatuknak a különböző időszakokban. Első ránézésre a természetes szabadság rendszerének leginkább nyilvánvaló igazságtalansága az, hogy megengedi ezeknek az erkölcsi szempontból olyannyira önkényes tényezőeknek az elosztásbeli részesedésekre gyakorolt torzító hatását.

Az általam szabadelvűnek nevezett értelmezés úgy próbál ezen segíteni, hogy a tehetségeknek biztosított nyitott pályák követelményéhez további feltételként hozzáteszi a méltányos esélyegyenlőség elvét. Az elgondolás itt az, hogy a pozíciók ne csupán formális értelemben álljanak mindenki előtt nyitva, hanem úgy is, hogy mindenkinek méltányos esélye legyen a betöltésükre. Első pillantásra nem világos, hogy ez mit jelent, de annyi biztos, hogy akiknek hasonlóak a képességei és a készségei, azoknak hasonló kilátásokkal is kell rendelkezniük. Pontosabban fogalmazva, ha a természetes javak valamilyen megoszlásból indulunk ki, akkor azoknak, akik ugyanolyan adottságokkal és képességekkel rendelkeznek, s akik a használataikra is egyforma hajlandóságot mutatnak, ugyanolyan jó kilátások-

kal kell rendelkezniük, függetlenül a társadalmi rendszerben elfoglalt induló helyzetüktől, azaz tekintet nélkül arra, hogy melyik jövedelmi osztályban születtek. A hasonlóan eltökélt és rátermett embereknek a társadalom minden részében nagyjából egyenlő kilátásokkal kell rendelkezniük a kultúra és a siker terén. Az azonos képességűek és eltökéltségűek várakozásait társadalmi osztályuknak nem szabad befolyásolnia.¹¹

A két elv szabadelvű értelmezése tehát arra törekszik, hogy csökkentsé a társadalmi esélyegység és a természeti szerencse hatását az elosztásbeli részesedés során. E cél teljesítéséhez további alapszerkezeti feltételekkel kell korlátoznunk a társadalmi rendszert. A szabadpiaci megoldásokat a politikai és jogi intézmények egy olyan keretbe kell helyezni, amely szabályozza a gazdaság átfogó folyamatait, és megőrzi a méltányos esélyegyenlőséghez szükséges társadalmi feltételeket. Egy ilyen intézményi keret elemei meglehetősen közismertek, mindazonáltal érdemes emlékeztetnünk arra a fontos szerepükre, hogy megakadályozzák a tulajdon és a vágyon túl nagy koncentrációt, s hogy mindenki számára biztosítsák az egyenlő iskolázottság lehetőségét. A kulturális ismeretek és készségek elsajátításának esélyei nem függhetnek valakinek az osztályhelyzetétől, és emellett fogva mind az állami, mind a magánjellegű iskolarendszernak az a feladata, hogy lebontsa az osztályok közötti határokat.

Bár a szabadelvű felfogás világosan előnyben részesítendőnek látszik a természetes szabadság rendszerével szemben, úgy tűnik, ennek is megvan a maga fogyatékossága. Először, még ha működése során egyre inkább megszünteti is a társadalmi esélyegységek hatását, azt azért továbbra is megengedi, hogy a képességek és az adottságok természetes megoszlása határozza meg a vágyon és a jövedelem elosztását. A háttérintézmények korlátai között a természet vakszerencséje dönt az elosztásbeli részesedések terén, s ez az eredmény erkölcsi szempontból önkényes. A jövedelem és a vágyon megoszlását semmivel sem indokoltabb a természetes javak megoszlására bízni,

¹¹ E meghatározás Sidgwick elgondolását követi: *The Methods of Ethics*, a 285. oldal jegyzete. Lásd még R. H. Tawney: *Equality* (Egyenlőség), London, 1931, George Allen and Unwin, II. fejezet, 2. szakasz; valamint B. A. O. Williams: „Az egyenlőség eszméje”, Ford. Berényi Gábor: *Világosság*, 38. kötet, 1997. 2. sz. 24. skk.

mint a történelmi és a társadalmi szerencsére. Ráadásul a méltányos esélyegyenlőség elvét is csak tökéletlenül valósíthatjuk meg. Legáltalában a család intézménye létezik. Azt, hogy valakinek milyen mértékben fejlődnie ki és válnak hasznossá a természeti képességei, a társadalmi körülmények és a társadalmi osztályra jellemző attitűdök különböző fajtai szabják meg. Már pusztán az is, hogy valaki tesz-e erőfeszítéseket, próbálkozik-e, és így a szó köznapi értelmében szerez-e érdemeket, a boldog családi és a társadalmi körülményektől függ. A gyakorlatban a hasznó adottságúak számára lehetetlen egyetlen esélyeket biztosítani a sikerhez és kultúrához, és ezért esetleg egy olyan elvet is el kívánunk fogadni, amely elismeri ezt a tényt, és ugyanakkor csökkenti a természeti vakszerencse önkényes hatásait. Ha a liberális elv nem képes erre, az arra ösztönöz, hogy az igazságosság két elvének más értelmezését keressük.

Mielőtt szemügyre vennénk a demokrátkus egyenlőségre vonatkozó elgondolást, tegyünk egy megfigyzést a természetes arisztokráciáról is. Eszerint csak annyiban kell megpróbálnunk a társadalmi esetlegeségek szabályozását, amennyire ezt a formális esélyegyenlőség megkívánja, de úgy, hogy a természeti adottságokkal rendelkező személyek közül csak azokat kell előnyben részesítenünk, akik előmozdítják a társadalom szegényebb rétegeinek javát. A arisztokráciának ez az eszménye egy olyan rendszerre vonatkozik, amely legalábbis jogilag nyitott, és amelyben a kedvezményezettek jobb helyzetét csakis akkor tekintik igazságosnak, ha a felül lévőeknek kevesebbet adva az alul lévőeknek is kevesebb jutna.¹² Ily módon a természetes arisztokrácia rendszere a *noblesse oblige* gondolatát valószínűsíti meg.

¹² Az arisztokrátkus eszmény e megfogalmazása az arisztokráciának abból a felfogásából ered, amit Santayana fejtett ki: *Rensown and Society* (Ész és társadalom). New York, 1905, Charles Scribner, IV. fejezet, 109. skk. Azt mondja például, hogy „egy arisztokrátkus kormányforma csak az előnyök kiterjesztésével és azzal igazolható, ha meg lehet mutatni, hogy amennyiben fent kevesebbet kapnának, az alattuk lévőeknek is kevesebb jutna”. Köszönetel tartozom Robert Rodensnak, amiert felhívta figyelmemet arra, hogy a természetes arisztokrácia eszménye az igazságosság két elvének egy lehetséges értelmezése, s hogy az eszményi feudalizmus szintén igyekezhet megfelelni a társadalmi különbségek elvének.

Nos, mind a szabadelvű felfogás, mind a természetes arisztokrácia rendszere nélkülözi a stabilitást. Mivel ha az elosztásbeli részesedés meghatározása során igyekszünk kiküszöbölni a társadalmi esetlegeségeket vagy a természeti véletlenek hatását, akkor némi gondolkodás után kénytelenek leszünk belátni, hogy a másik hatásába sem nyugodhatunk bele. Erkölcsei szempontból mindkettő egyformán önkényesnek látszik. Így azonban bármennyire elárvolodunk is a természetes szabadság rendszerétől, a demokrátkus felfogás elértétség nem lehetünk elégedettek. Ezt az elgondolást még ki kell fejtennem. Sőt, az eddigi megfigyzések egyike sem tekinthető melléte szóló érvnek, mivel egy szerződéses elméletben szigorúan minden érvet aszerint kell megfogalmazni, hogy mi volna ésszerű választás az eredeti helyzetben. Itt csupán arra törekszem, hogy előkészítsem a két elv általam választott értelmezése felé vezető utat, mégpedig úgy, hogy az elvek, különösen a második elv szempontjai ne hökkentsek meg az olvasót szélsőségességükkel vagy képtelenségükkel. Eddig azt próbáltam megmutatni, hogy amennyiben a két elv olyan értelmezését keressük, amelyben mindenkit egyformán erkölcsi személyként kezelnek, s amely nem a társadalmi vagy a természeti szerencse forgandóságá szerint részesít valakit a társadalmi együttműködés előnyeiben és hátrányában, úgy a négy alternatíva között nyilvánvalóan a demokrátkus értelmezés a legjobb választás. E bevezető megfigyzések után most ezt a felfogást vizsgálom meg.

13. § A DEMOKRÁTIKUS EGYENLŐSÉG ÉS A TÁRSADALMI KÜLÖNBBSÉGEK ELVE

A demokrátkus értelmezéshez úgy jutunk el – amint azt a táblázat is jelzi –, hogy egyesítjük a méltányos esélyegyenlőséget és a társadalmi különbségek elvét. Ez az elv megszűnteti a hatékonyság elvének meghatározalanságát, amennyiben az alapszerkezet minden társadalmi és gazdasági egyenlőtlenységnek megítéléséhez hozzárendel egy bizonyos pozíciót. Feltelezve az egyetlen szabadság és a méltányos esélyegyenlőség által megkívánt intézményi keretet, a jobb helyzetűek jobb várakozásai akkor és csak akkor igazságosak, ha olyan rendszer elemi, amely javít a társadalom legkevésbé előnyös helyzetű